

Лівобережно-Наддніпрянський край

МОНАСТИРІ СУМЩИНИ

ОСЕРЕДКИ МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ

Як і скрізь в Європі, монастирі в Україні, на Сумщині зосібна, були не лише релігійними центрами, а й осередками культури в найширшому розумінні – культури рільництва, садівництва, освіти й книжності, малярства і архітектури, золотарства і гаптування тощо. З монастирями пов'язано чимало місцевих мистецьких шкіл. Вивчення культурного спадку монастирів дає можливість з'ясувати єдність української культури від Дону до Сяну, від Криму до Берестя й Більська, оскільки раз у раз трапляються аналогії, паралелі, а то й тотожні форми в явищах церковного мистецтва різних, часто дуже відlegлих один від одного країв – Сіверщини і Галичини, Слобожанщини і Поділля та Волині і т.д. Це побільшує вагу культурних врат останніх 75 років, коли спалено монастирські книгозбірні й архіви, перетоплено мистецькі вироби з металу із збірок монастирських ризниць, порубано іконостаси, висаджено в повітря храми. Лише поодинокі речі заціліли в незакритих більшовиками церквах, а також у музеях та приватних збірках. Тож ми ніколи вже не зможемо, навіть подумки, відтворити тієї великої культурної цілісності, яку мали щастя досліджувати наші попередники.

Зверхньо-нігілістичне й вороже ставлення комуністичної „науки” до церковної історії, культури та їхніх пам'яток тяжко позначилося

й на мірі вивченості, і на самій збереженості цих пам'яток. До того ж в Україні ідеологічний гніт завжди був подвійний. Через це донедавна спроби фіксації, вивчення, взяття під державну охорону монастирських комплексів влада розглядала в кращому разі як прояви ретроградних настроїв, а в гіршому – як „український буржуазний націоналізм”. Такими були стандартні звинувачення проти С.Таранушенка, Ф.Ернста, П.Жолтовського, Г.Логвина та інших дослідників. Саме тому з восьми більш-менш збережених монастирських комплексів Сумщини до 1988 року під охороною держави перебували лише три. За останні шість років справа зрушила, проте й досі зацілілі споруди відомої Глинської пустині не стоять на державному обліку як пам'ятки архітектури та історії.

З цим-таки державним нігілізмом пов'язане й сучасне використання монастирів: в'язниці, божевільні, подекуди – просто пустки...

Ситуація з монастирями в Сумській області має певні особливості. Ця область утворена об'єднанням периферійних прикордонних теренів двох історико-етнографічних країв: Сіверщини і Слобожанщини. Тут немає найдавніших – часів Русі-України монастирів. Оскільки першою була заселена Сіверщина, то відповідно тут містяться найдавніші монастирі Сумської області, до яких належать Глухівсько-Петропавлівський (1230) та

Софроніївський (1405). Слобожанська частина Сумської області, колонізована лише в середині XVII століття, найдавнішим своїм монастирем може вважати Охтирський Троїцький (1654).

Теперішній рівень наших знань дає підстави говорити про 11 монастирів Сумщини, які були мистецькими осередками. Для всіх них характерне те, що з ними не пов'язані славетні школи, бо всі ці обителі були провінційними й не йшли в порівняння з Києво-Печерською лаврою, Свенським, Новгород-Сіверським Спаським чи Чернігівським Троїцько-Ллінським монастирями. Проте в регіональному вимірі роля їх була дуже значна.

З-поміж 11 монастирів 7 належить до Сіверської половини Сумщини:

1. Глухівсько-Петропавлівський монастир поблизу села Будищів Глухівського району. Заснований (за переказами) 1230 року.

2. Софроніївський (Мовчанський) монастир поблизу села Нової Слободи Путивльського району. Заснований 1405 року.

3. Глинська пустинь поблизу села Соснівки Глухівського району. Заснована в другій половині XVI століття.

4. Святодухів монастир у Путивлі. Заснований у другій половині XVI століття.

5. Мовчанський монастир у Путивлі. Заснований близько 1590 року.

6. Успенський монастир у Глухові. Заснований 1670 року.

7. Гамаліївський (Харлампіїв) монастир у селі Гамаліївці біля Шостки. Заснований 1702 року.

Решта – це слобожанські монастирі:

1. Охтирський Троїцький монастир поблизу села Чернеччини Охтирського району. Заснований 1654 року.

2. Сумський Успенський монастир поблизу села Токарів Сумського району. Заснований 1658 року.

3. Сумський Йоано-Предтеченський монастир на Луці. Заснований 1687 року.

4. Свято-Дмитрівський монастир у селі Рясному Краснопільського району. Заснований 1869 року.

З цього переліку видно, що монастирські ансамблі краю, засновані в широкому хронологічному засягу (1230–1869), зосереджувалися довкола найвизначніших історичних міст – Глухова, Путивля і Сум.

Стан збереження цих комплексів такий:

від споруд Успенського монастиря в Глухові й Сумського Йоано-Предтеченського монастиря не лишилося нічого;

від Охтирського Троїцького й Сумського Успенського монастирів залишилися тільки дзвіниці;

Святодухів і Мовчанський монастирі в Путивлі збереглися майже цілком; меншою мірою зберігся ансамбль Гамаліївського монастиря;

від інших монастирів більшою чи меншою мірою збереглися комплекси споруд, за винятком монастирських соборів.

Із названих вище 11 монастирів 3 були жіночими: Глухівський Успенський, Святодухів у Путивлі та Сумський Йоано-Предтеченський. Гамаліївський спершу теж був жіночий, а 1733 року його було перетворено на чоловічий. Решта монастирів були чоловічими.

Посвячення монастирів свідчить про значне поширення на цих теренах Богородичного

Гамаліївський монастир початку XVII ст.,
нині – тюрма
Світлина Олександра РАНЧУКОВА

культу: з 11 монастирів 6 соборних храмів були пов'язані Богородичними празниками (Різдва Богородиці й Успіння Богородиці).

Тут працювали видатні мистці. Більшість з них лишилися в історії безіменними. Наразі відомо лише, що сучасний образ Мовчанського монастиря в Путивлі постав завдяки творчості архітекта й інженера Онисима Радишевського в 1621 році та Матвія Єфимова наприкінці XVII століття. Цей останній збудував також ансамбль Глухівсько-Петропавлівського монастиря (1693–1697).

З монастирями Сумщини пов'язана творчість славетного ошашківського різьбяр Сисоя Шалматова (Охтирський Троїцький монастир). Окрім іконостаса монастирського собору (1755–1760) він створив чудові барокові іконостаси в Мгарі, Лохвиці, Ромнах, Полтаві.

Маляр Яким Глинський на замовлення гетьмана І.Скоропадського розписав іконостас собору Гамаліївського монастиря та виконав „парсуни” – ктиторські портрети подружжя Івана й Анастасії Скоропадських (1729–1732).

Сумський Успенський монастир був іконописним осередком, де розгорталася творча діяльність славного на Слобожанщині майстра ієродіякона Іллі. Він народився 1672 року в Лебедині, навчався в Києві, був пострижений у ченці ігуменом цього монастиря Ждановичем. Серед його авторських творів відомий лише живопис іконостаса в селі Бездрику.

З усіх монастирів Сумщини лише один був свого часу мистецьким центром всеукраїнського значення. Це – Глухівський Успенський жіночий монастир, яким керувала Марія-Магдалина Мазепина, мати великого гетьмана. Цей монастир, як і Київський Вознесенський, відомий як осередок галтарства. Деякі глухівські галти збереглися в музейних збірках. Після знищення обох монастирів – глухівського й київського, традицію продовжив Київський Фролівський жіночий монастир. Решта були мистецькими осередками суто місцевого значення. Так, Мовчанський монастир відзначався майстрами, які робили чудові кахлі (деякі з їхніх виробів збереглися на восьмерику монастирської дзвіниці).

Більшість монастирів являли собою центри вельми потужних і своєрідних архітектурних шкіл. У цьому розумінні вирізняються обителі Глухова й Путивля (дві цілком своєрідні

школи), Гамаліївський монастир (неповторна праця невідомих майстрів). В архітектурних творах Охтирського монастиря вбачається сильний вплив Харківської архітектурної школи, а Софроніївського монастиря – безпосередній вплив Києва. Натомість споруди Глинської пустині цілковито належать до кола російської провінційної архітектури.

Споруди більшості монастирів – яскраво новаторські, неповторні, тож ці архітектурні школи заслуговують на ґрунтовне вивчення.

Протягом XVII–XIX століть роля монастирів як мистецьких осередків поступово занепадає. Найзначнішою вона була в XVII – першій половині XVIII ст., поступово переходячи до світських осередків. Проте аж до 1918 року не зменшувалося значення мистецьких збірок монастирів. Найвидатніші мали Путивльські монастирі: Мовчанський, Святодухів (перетворений 1770 року на міський Спасо-Преображенський собор), Софроніївський, а також Гамаліївський монастир. Тут було представлено різьблення, малярство, золотарство, порцеляну, рукописи, стародруки, галти, лапідарії. З усього цього найкраще збереглися старожитності в Путивлі – іконостас Святодухівського собору, надгробні плити, люстра тощо.

У зв'язку з викладеним постає, на нашу думку, потреба в комплексному історико-культурному вивченні всіх монастирів; виявленні, інвентаризації та оприлюдненні мистецьких цінностей, що належали їм; створенні комп'ютерного банку інформації про пам'ятки церковного мистецтва, які перебувають у державних та громадських музеях, приватних збірках і церквах; внесенні до Державного реєстру національного культурного надбання всіх дотепер збережених архітектурних і мистецьких творів, що входили до складу монастирських комплексів; розробленні програми належного загосподарення монастирських комплексів із забезпеченням їх містобудівної охорони; створення фахових служб охорони й реставрації пам'яток при органах церковного управління (на рівні Сумської і Глухівської єпархій); підготовка й видання монографії та альбому про монастирі Сумщини.

Віктор ВЕЧЕРСЬКИЙ,
архітект